

MARINA ŠEGVIĆ

*Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet u Zagrebu*

NATPIS VETERANA XV. APOLINARSKE LEGIJE U TOPUSKOM

UDK 904:726.825.2(497.13) »O«

Izvorni znanstveni rad

Medu rimskim kamenim spomenicima u Topuskom posebno je zanimljiv titul Lucija Valerija Verekunda, veterana XV Apolinarske legije. Uz bitne povijesne podatke o toj znamenitoj legiji iz panonskog koropusa, te Topuskome i samoj provinciji Panoniji, posebno ističemo, u okviru imenske sheme veterana, navođenje domicila (domo Siscia) u prilog tezi da se Topusko nije možda nalazilo u provinciji Panoniji. S obzirom na najnovija istraživanja trase rimske ceste koja je od Siscije vodila prema moru i analizu kultova u Topuskome, podatak iz ovog natpisa mogao bi biti naveden namjerno, kako bi se naglasilo da se jedan Panonac pokapa »s one strane granice Panonije«. Spomenik se datira u polovinu 1. stoljeća n.e.

Područje današnjeg Topuskog, na razmeđu Hrvatske i Bosne, važno je i neobično bogato arheološko nalazište u tome dijelu naše republike. Međutim, Topusko nije donedavno bilo sustavno istraživano i mnogi su spomenici pretpovijesnih i povijesnih razdoblja otkriveni slučajnim nalazima¹. Posebnu vrijednost i značenje imaju mnogobrojni epigrafički spomenici, mahom posvete božanstvima ili sepulkralni natpisi rimskih vojnika. Neki su od tih natpisa objavljivani, no još uvijek ih je dosta koji neobjavljeni već godinama leže, nezaštićeni pod vedrim nebom, i privlače pažnju stručnjaka kao rječiti svjedoci važnosti ovoga kraja u antičkome razdoblju².

Izdvajamo jedan spomenik koji imade posebno značenje za izučavanje vojničke prošlosti Topuskog i - šire - provincija Panonije i Dalmatije.

¹ Jedini dosad sustavno istraživani arheološki lokalitet u Topuskom je brončanodobno nalazište Turska kosa. L. Cučković, *Prehistorijska gradina Turska kosa*, Karlovac 1984, gdje je navedena i relevantna literatura; isti, *Arheološka topografija karlovačke regije, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* dalje *Izdanja HAD-a*, sv. 10, Zagreb 1986, 9-18.

² *CIL* 3.10830-10833, 14043; Š. Ljubić, *Topusko (Ad Fines)*, *VHAD* II, Zagreb 1880, 1-11, J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, Antikni spomenici*, Zagreb 1904-1911, 150, br. 245-

252, 262, 267, 268; V. Hoffiler - B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb 1938, 227-i d., br. 501-518; A. i J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, *Situla* 19 (dalje *Situla* 19), Ljubljana 1987, 185, br. 1126, 1127; isti, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, *Situla* 25 (dalje *Situla* 25), Ljubljana 1986, 457 i d., br. 3109-3118; M. Šarić, *Žrtvenik Libera i Libere u Topuskom*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb 1981, 67-72.

Južno od montažne zgrade gimnazije u Topuskom već niz godina stoji veliki kameni spomenik s natpisom. To je rimski nadgrobni titul, izrađen od domaćeg kamena vapnenca, tzv. ribanca, vremenom veoma oštećen, osobito u gornjem dijelu. Na sreću, najvažniji dio spomenika, natpisno polje titula i sam natpis, ostao je očuvan³. Natpisno polje uokvireno je trostrukom profilacijom nejednake širine, a natpis je izveden u lijepoj pravilnoj ranocarskoj kapitali i ima jedanaest redaka.

Natpis glasi:

DM
L VAL L F VEREC
VNDO DOMO SISC
VET LEG XV APOL AN
5 LXV QVO MINVS IN *sic*
FVNVS EXPENSVM
ERAT QVOD COLLE
GIVS VETERANORVM *sic*
CONTVLIT AD TITV
10 LVM
HSEST

D(is)M(anibus).IL(ucio)Val(erio)L(uci)f(ilio)Verec/undo,domoSisc(ia),/vet(erano)leg(ionis)XVApol(linaris),an(norum)I'LXV,quo minus in Ifunus expensum I erat, quod colle/gius veteranorum I contulit ad titul^olum.I H(ic) s(itus) est⁴.

U slobodnom prijevodu natpis glasi:

Bogovima Manima. Luciju Valeriju Verekundu, Lucijevu sinu, iz Siscije, veteranu XV. Apolinarske legije koji je imao 65 godina, a kojemu je bilo potrošeno manje za pogreb jer je kolegij veterana doplatio za spomenik. Ovdje počiva.

Prema oskudnim podacima koji ukazuju na okolnosti nalaza ovog važnog spomenika, saznajemo da je pronađen 1964. godine, prilikom iskopa temelja tvornice TIM u Topuskome, a već 1965. bilježi M. Gorenc - tadašnji direktor Arheološkog muzeja u Zagrebu, u svom izvješatju o muzejskoj zbirci i stanju arheoloških spomenika i terena u Topuskom - ovaj spomenik ukazujući na izuzetnu mu važnost (Arhiv AMZ, br. 129/1-65, ad Topusko)⁵.

Sam natpis je naoko sasna jasan, no moramo upozoriti na neke njegove neobičnosti. Ras-pored je redaka asimetričan, kao i sam smještaj natpisa na površinu natpisnoga polja, tako da je jedna trećina natpisnoga polja u donjem dijelu ostala prazna. Kako je u ovom primjeru riječ o titulu a ne o steli, pretpostavljamo da je natpisno polje, iako oštećeno u gornjem dijelu, započinjalo u gornjem dijelu spomenika na visini od oko 25 cm, koliko iznosi donji dio spomenika ispod završetka profilacije, ili čak manje.

³ Dimenzije spomenika: 172 x 89 x 33 cm, dimenzije sačuvanog dijela natpisnog polja: 130 x 72 cm, veličina slova 4-7,5 cm. Ligature: 2. VE, 3. MO, 8. VM, 9 TI. *Puncta distinguentia* su na pravim mjestima osim u 5. redu gdje je trebalo dijeliti riječi *quo* i *minus*.

⁴ Tekst natpisa donosi Šašel, *Stula* 25, 458, br. 3117.

⁵ Između ostalog, M. Gorenc navodi da je »dogovo-

reno da se taj spomenik prenese i dostojno izloži radi zaštite a i interesantnog detalja u kojem se spominje Siscija kao rodno mjesto pokojnika Verekunda«. Nažalost, on se još uvijek nalazi nezaštićen pod vedrim nebom i sve više propada. Ovdje zahvaljujem kolegici V. Plemić, koja mi je stavila na uvid svoje bilješke iz vremena dok je bila kustos Muzejske zbirke te mi tako priskrbila dodatnih podataka o spomeniku.

Natpis je sadržajno i epigrafički dobro sastavljen, s nekim gramatičkim greškama, bilo da ih je učinio ordinator (*collegius*, primjerice, umjesto *collegium*) ili klesar (*lapicida*) (*quo* umjesto *quoi*). U prijevodu teksta ponajteže je bilo razrješenje sintagme *quominus in funus expensum erat quo collegius veteranorum contulit ad titulum*. Postojalo je nekoliko mogućih rješenja, s obzirom na mogućnosti pogreške u klesanju ili ordiniranju natpisa. Ukoliko bismo se odlučili za mogućnost *quo minus i. e. quominus*, postao bi veznik *quod* u 7. retku bespotreban, dok bi u primjeru *quod i. e. quod* taj isti veznik trebao zamijeniti zamjenicom *id*. I u jednom i u drugom primjeru smisao teksta ostao bi nepromijenjen, što je svakako najbitnije. Međutim, u oba primjera intervencije glede gramatičke pravilnosti veoma su brojne, te smo se odlučili na treću soluciju pri kojoj su »zahvati« najbezbolniji a i učinjena klesarova greška može se lako opravdati. Naime, oblik *quo* u 5. retku dopunjava u *quoi*, što je ujedno stariji oblik dativa jednine odnosne zamjenice *qui, quae, quod* (*cui*). Time se preostali dio rečenice logično i gramatički ispravno nastavlja. Smisao, dakle i sam prijevod teksta, ostaje onakvim kako ga u slobodnom prijevodu predlažemo⁶.

Izraz sličan našem *funus expensum* nalazimo često u obliku *locus sepulturae et impensa funeris* (cf. CIL 3.7366), kao i drugi, iz 9. i 10. retka, *contulit ad titulum* (cf. CIL 3. 1504: *adfunus et titulo contulerunt*). I jedan i drugi izraz svojina su tzv. *ius sepulchri* i zajedno s drugim mnogobrojnim izrazima i abrevijaturama rado upotrebljavani na rimskim natpisima iz carskog razdoblja.

Nije neuobičajeno niti to što na natpisu nalazimo arhaični oblik *quoi* umjesto klasičnog *cui*. Natpis je, naime, iz ranoga carstva i sadržajno i epigrafički dobro sastavljen, te je upotreba takva oblika sasvim prihvatljiva. Učinjenu grešku (*quo* umjesto *quoi*) pripisujemo stoga klesaru, kao što je isti pogriješio pišući *collegius* umjesto *collegium*.

Pomalo neuobičajen je način pisanja još jedne formule iz repertoara grobnih natpisa: *H(ic) s(itus) est* češće se javlja pisana pokraćivanjem svih triju riječi, *H S E i. e. b(ic) s(itus) e(st)*, ili rijeđe, pisana potpuno. Možda je u ovom primjeru klesar automatski zatrlju riječ napisao potpuno jer je dispozicija formule u zadnjem retku gotovo pravilna - formula se, kao što je to i uobičajeno, nalazi po sredini retka⁸.

Lucije Valerije Verekund bio je veteran XV. Apolinarske legije. Tu je legiju osnovao Oktavijan (August) još prije bitke kod Akcija 31. godine pr. n.e. Često se navodi bez nadimka *Apollinaris*, osobito u ranije vrijeme⁹. Kako je sve do 39. godine n.e. u ustrojstvu rimske vojske postojala samo jedna legija s rednim brojem XV, nije se ona mogla miješati sa XV. legijom Primigenijom koju je 39. godine osnovao Kaligula, tim više što je ova druga djelovala u Germaniji i u Galiji¹⁰. U vrijeme velikog ilirskog ustanka od 6. do 9. godine, XV. Apolinarska legija bila je u sastavu ilirskog korpusa (*exercitus Illyricus*), a u to je vrijeme boravila i na granici Italije i Ilirika (Akvileja). Zajedno sa VIII. Augustovskom i IX. Hispanskom, od 10. godine nakon podjele Ilirika na Panoniju i Dalmaciju, XV. Apolinarska legija je pripadala panonskoj vojsci, i neko vrijeme boravila u logoru u Emoni. Nakon Augustove smrti 14. godine, nalazi se u logoru u Karnuntu, da bi 62. go-

⁶ Usp. ILS 6633, 7300 + a,b.

⁷ Na pomoći pri tumačenju zahvaljujem kolegi D. Novakoviću.

⁸ R. Cagnat, *Cours d'epigraphie latine*, Paris 1914, 285 i d.

⁹ E. Ritterling, *Legio, Bestand, Verteilung und kriegerische Befähigung der Legionen von Augustus bis Diocletian*, *PWRE*, Band XII, Stuttgart 1924 (dalje *PWRE* XII), 1747-1758.

¹⁰ n. d., 1758-1760.

dine sudjelovala u vojnim operacijama na Istoku. Umjesto nje u Karnunt dolazi *X. Gemina*. Za vrijeme prvog đlačkog rata ta je legija opet u Karnuntu. Možda je sudjelovala i u drugom đlačkom ratu, no potkraj ratova zatičemo je još neko vrijeme u Karnuntu¹¹.

Za naš su natpis važne godine boravka ove legije u Emoni, jer je prema svim ostalim karakteristikama ovaj spomenik moguće datirati u 1. stoljeće naše ere.

Lucije Valerije Verekund Italik je rodom iz Siscije. Njegovo rodovsko ime (*nomen*) nedvojbeno govori tome u prilog. Najme, prema Calderiniju, *gens Valeria* nastavala je sjevernu Italiju i u ranome carstvu, pa je i ranije počelo njihovo doseljavanje u naše krajeve¹². Članove te obitelji zatičemo u velikome broju u Liburniji, gdje su se stopili s domaćim stanovništvom ili su pak onaj prvi sloj doseljenoga stanovništva koji možemo već smatrati starosjedilačkim¹³. U dunavskim provincijama *Valerii* su mahom vojnici, regrutirani u sjevernoj Italiji iz tribusa *Publika*, *Scaptia*, *Romilia*, *Fabia* i sličnih¹⁴. Međutim, Lucije Valerije Verekund je *domo Siscia*. Kako je XV. Apolinarska legija u najranije vrijeme bila sastavljena isključivo od rođenih Italika, treba pretpostaviti da je i Lucije Valerije Verekund pripadao obitelji najranijih doseljenika koji su se intenzivnije počeli doseljavati u ovo područje nakon uspješnih Oktavijanovih osvajačkih pohoda protiv Japoda 35. godine pr. n.e., kada je na povratku razorio Segestu.

Mnogi pripadnici *gens Valeria* sudjelovali su u znamenitoj bici kod Akcija, služeći upravo u legijama XV. Apolinarskoj, IX. Hispanskoj i VIII. Augustovskoj - dakle u onima koje će August kasnije rasporediti u Iliriku. Svoje je vojnike iz građanskih ratova i iz bitke kod Akcija Oktavijan deducirao u Ateste (CIL 5.2516, 5.2496)¹⁵.

No romanizacija i ovdje zapravo počinje velikim ilirskim ustankom i konačnim osvajanjem Ilirika 9. godine n.e. U to je vrijeme XV. legija u sastavu ilirskog korpusa i u nekoliko navrata zimuje u Akvileji. Od mnogih Valerija s natpisa iz Akvileje ili njezine okolice, svi su mahom aktivni vojnici, od kojih su njih 14 pripadnici XV. Apolinarske legije¹⁶. Osobito je zanimljiv jedan natpis u kojemu se spominje također Lucije Valerije Verekund, kao jedan od augura svećeničkog kolegija u Akvileji¹⁷. Mogao bi taj augur biti otac ili djed našega Lucija iz Siscije. Svi ovi podaci govore u prilog ranog datiranja našeg natpisa.

Augustova osvajanja oslanjala su se, naime, na vojničke baze u trokutu *Emona — Poetovio — Siscia*, gdje su bile smještene tri znamenite legije: XV. *Apollinaris* (*Emona*), VIII. *Augusta* (*Poetovio*) i IX. *Hispans* (vjerojatno *Siscia*). O njihovom rasporedu u ranije vrijeme ne znamo nažalost mnogo, ali su vjerojatno bile slično raspoređene i u vrijeme Tiberijevih ratnih pohoda u Iliriku godina 15, 13. i 8. pr. n.e.¹⁸ To je, naime, vrijeme kad August osniva provinciju Ilirik i osigurava relativnu sigurnost stacioniranjem legija u provinciji kojju je granica Dunav.

Na nadgrobnom spomeniku Lucija Valerija Verekunda nedostaju podaci o godinama njegove vojničke službe što bi nam moglo pomoći za određenije datiranje spomenika¹⁹. Međutim,

¹¹ n.d., 1747-1747; usp. primjerice za Akvileju CIL 5. 486, 891, 917, 928, za Emonu CIL 3. 5636, 3845, 3847, 10768, za Karnunt CIL 3. 4455, 4463, 4468, 4476 itd. Također i A. Moscy, Pannonia, PWRE, Suppl. IX, Stuttgart 1962, 612.

¹² A. Calderini, Aquileia Romana, Roma 1972, 201.

¹³ G. Alföldy, Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia, Heidelberg 1969, 131; M. Šarić, Stanovništvo otoka Cresa i Lošinja u vrijeme ranoga carstva, Izdanja HAD-a 7, Zagreb 1982, 54.

¹⁴ A. Calderini, n.d., m.m.; PWRE XII, 1758.

¹⁵ PWRE XII, n.m.

¹⁶ Primjerice CIL 5. 770, 798, 801, 808, 833, 890, 930, 939, 940-946, 1008, 1012, 1052, 1433, 1434, 1436.

¹⁷ CIL 5. 1052.

¹⁸ PWRE XII, passim.

¹⁹ A. Betz, Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien, Baden bei Wien 1938, 16; Šašel, PWRE, Suppl. XIV.

prema posvetnoj formuli *D M* koja se nalazi na početku natpisa kao i prema završnoj formuli *H(ic) s(itus) est*, spomenik ne trebamo datirati prije sredine 1. stoljeća n.e. U prilog tome govori i troimena imenska shema pokojnika, i to najraširenijeg, petočlanog tipa. Izuzetak u takvoj shemi je to što Lucije Valerije Verekund umjesto uobičajene oznake tribusa navodi domicil - *domo Siscia*. Kako je Siscija postala kolonijom Vespazijanovom dedukcijom veterana ravenatske *classis praetoriae* tek 71. godine, i tada upisana u tribus *Quirina*²⁰, može biti i to razlogom što nije upisana općina već samo domicil. To bi nam ujedno mogao biti podatak da spomenik datiramo u vrijeme od 50. do 71. godine. Sam Lucije Valerije Verekund vojsku je služio u Emoni.

Ostaje na kraju pitanje navođenja domicila na natpisu. S time u vezi nameće nam se misao da Lucije Valerije Verekund nije slučajno naveo podatak da je rodom iz Siscije, a pokopan u nedalekom Topuskom. Na mjestu današnjeg Topuskog, u plodnoj dolini rijeke Gline, u rimsko se doba razvilo termalno lječilište u blizini prirodnih izvora tople vode i blagotvornog mulja. Uz lječilište, koje je već tada bilo poznato i veoma posjećeno, nastaje i svetište, te tako to naselje živi intenzivnim životom u kraju kojim je vodio najkraći put iz Panonije prema moru. To su mjesto autori u prošlom stoljeću redovito identificirali s gornjopanonskom postajom *AdFines*, pozivajući se na podatke iz Antoninskog putopisa i Peutingerove karte²¹. Oba ta stara izvora navode da je *mansio Ad Fines* udaljen od Siscije oko 20 rimskih milja²². Brojni nalazi iz rimske prošlosti Topuskoga samo su potkrijepili mišljenja starih autora i tek su se u najnovije vrijeme neki arheolozi priklonili drugim pretpostavkama o lociranju toga naselja na trasi rimske ceste koja je iz Siscije prolazila dolinom prema Petrovoj gori i Dalmaciji²³. Desetak kilometara sjevernije od Topuskog nalazi se selo Dragotina, gdje je nađen miljokaz s oznakom udaljenosti od Siscije *XXIII milia passuum*, što točno odgovara i navodima iz rimskih itinerarija i stvarnoj udaljenosti Dragotine od Siska²⁴. Kako se Dragotina i obližnji Mali Gradac, gdje je pronađeno i drugih arheoloških potvrda o životu u predrimsko i rimsko doba, nalaze na izvanredno povoljnom i važnom strateškom mjestu u mikroregiji, smatramo da je upravo tuda prolazila rimska cesta, koja je ujedno bila i administrativna granica između dviju novonastalih provincija Dalmatije i Panonije.

Donedavno nije bilo nikakvih epigrafskih potvrda o bilo kakvim vezama ili boravku XV. Apolinarske legije u provinciji Dalmaciji. Ovdje su, naime, nakon podjela Ilirika bile ostale VII. i XI. legija, te nekoliko kohorti. No, 1978. godine nađen je u Hardomilju kod Ljubuškog natpis Lucija Gavija, veterana XV. legije, koju Bojanovski identificira kao Apolinarsku²⁶, a otkrije je već bila poznata još jedna stela na kojoj se spominje drugi veteran iste legije, nađena također u Hardomilju, nedaleko Gavijeva spomenika (CIL 3.38486)²⁷. Kako smatra Bojanovski, ova dva veterana nisu usamljen primjer i njihovi spomenici ukazuju na mogućnost dedukcije ili možda na učestali dolazak pojedinih vojnika ili veterana²⁸. Čini nam se da dva natpisa ipak ne daju za sada

²⁰ A. Moscy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959, 122 i d.

²¹ I. Kukuljević, Panonija rimska, *Rad JAZU XXIII*, Zagreb, 1873, 103 i d.; Š. Ljubić, Topusko (Ad Fines), *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva* II, Zagreb 1880, br. 1, 1-11; br. 2, 34-42.

²² *Itinerarium Antonini: Ad Fines* m. p. XIV - Siska m. p. XXI; *Tabula Peutingeriana: Adfines XIV Sida XX*, usp. J. Kukuljević, n.d., 129, 131.

²³ Razni autori *Ad Fines* smještaju na razna mjesta, tako u Glinu, Buševac, Topusko, Dragotinu, i drugdje. J. Klemenc, *Blatt Zagreb, Arheološka karta Jugoslavije*, Beograd 1938, 113-114; M. Zaninović, *Pojava antike u središnjoj Hrvatskoj*, *Izdanja HAD-a* 10, Zagreb 1986,

64; M. Šegvić, *Antički kultovi u Sisku i Topuskome*, *Izdanja HAD-a* 10, Zagreb, 1986, 98.

" *CIL* 3. 15799.

" Podatak dugujem kolegi A. Durmanu.

²⁶ I. Bojanovski, Dva rimska vojnička natpisa iz okoline Ljubuškog (Novi natpis veterana leg. XV Apollinaris), *Tribunia* 5, Trebinje 1979. 41-51.

²⁷ *CIL* 3. 8486.

« I. Bojanovski, n. d., 46.

pravo da se računa na dedukciju pa bismo se radije odlučili za učestalije dolaske pojedinaca, tim više što je natpis Lucija Valerija Verekunda iz Topuskoga sasma drukčijeg karaktera. Činjenica je da je Lucije Valerije Verekund u Topusko došao iz Panonije, no nije pouzdano je li u Topuskome ili u njegovoj okolici i živio. Naime, vjerojatnija je pretpostavka da je kao veteran došao na liječenje u to poznato termalno lječilište, i da je tu i umro. U prilog tome govori i podatak da je kolegij veterana bio onaj koji se pobrinuo za sam pogreb i za podizanje spomenika. U uobičajenim slučajevima to bi učinili članovi njegove obitelji ili neki drugi nasljednik. Našem su pak veteranu drugovi iz kolegija doplatili i pogrebne troškove! Udruga veterana bila je veoma jaka u carsko vrijeme pa su slični kolegiji bili organizirani u važnijim centrima provincije³². Iz natpisa saznajemo da je jedna takva organizacija veterana u Panoniji bila u Skarbantiji (Sopron)³³, gdje su u naročito velikome broju bili naseljeni upravo veterani XV. Apolinarske legije iz prve generacije panonskih vojnika. Drugi *collegium veteranorum* bio je u Emoni³⁴. Kako je pak Lucije Valerije Verekund kao vojnik služio u Emoni, nije isključeno da je upravo taj kolegij, na vijest o vjerojatnoj iznenadnoj smrti svoga druga, priskočio u pomoć. O pravom razlogu pomoći možemo samo nagađati, jer je u principu vojnička plaća - *stipendium* ili otpremnina koju su veterani dobivali prilikom dedukcije pružala mogućnost da se pojedinac ili njegova obitelj već za života pobrine za odgovarajući nadgrobni spomenik. Lucije Valerije Verekund umro je možda iznenada, ne pripremvši unaprijed svoj spomenik i ne ostavivši dovoljno sredstava niti za pogreb. Njegovi su se pak drugovi iskazali i u slikovitom lječilištu i kulturnom središtu postavili mu monumentalni nadgrobni spomenik.

I na kraju, značenje spomenika i natpisa veterana Lucija Valerija Verekunda nije samo u tome što svojim podacima osvjetljava neke vidove vojničke prošlosti rimske provincije Panonije i posebice znamenite Apolinarske legije, već i u tome što naoko nebitne pojedinosti možemo mnogo govore u prilog novim tezama o granici između dviju susjednih provincija. Dakako da čvrstu granicu nije moguće odrediti, no život se u tim provincijama odvijao sa svojim posebnostima, vidljivim osobito u kulturnom i duhovnom izrazu i u vojno-administrativnim organizacijama. Na samoj granici tih dvaju oprečnih svjetova interesi su se preklapili i izmirili: u Topuskom, za sada neutvrđenoga rimskog imena, ravnopravno žrtvuju delmatskom vrhovnom božanstvu i pokapaju vojnike iz panonskog korpusa. Na budućim je istraživačima da sustavnim radovima u potpunosti objasne tu naoko složenu a u stvari toliko jednostavnu i životnu sudbinu ovoga značajnog lokaliteta.

³² Usp. *CIL* 3. 4496 a.

³³ *CIL* 3. 4229, 4235, 4247, *Arch. Ertesítő* 1911, br. 266, 268, isto 1914, br. 5-7.

³⁴ *CIL* 3. 10738.

RESUMÉ -

L'INSCRIPTION DE VÉTÉRAN DE LA XV LÉGION APOLLINAIRE A TOPUSKO

A Topusko, au Sud de Lycée, on a trouvé un titulus funéraire monumental calcaire de l'époque Romaine. Considérablement endommagé par le temps, l'inscription est quand même conservée. Dans l'inscription on nomme un certain *Lucius Valerius Verecundus*, vétéran de la XV légion Apollinaire, enterré par l'assemblée des vétérans, qui avaient érigé le monument (note 4).

Le sujet et Pépigraphie de l'inscription sont bien composés malgré certaines fautes grammaticales. Le problème le plus grave on a rencontré en résolvant la faute dans l'expression *quo minus in funus expensum erat quod collegius veteranorum contulit ad titulum*. Si le mot *quo* dans la cinquième ligne on corrige en *quoi*, la forme plus vieille du datif sg. du pronom relatif *qui, quae, quod*, la phrase devient logique et grammaticalement correcte.

L. Valerius Verecundus fut le vétéran de la célèbre XV légion Apollinaire, fondé par Octavien Auguste avant la bataille d'*Actium*. Pendant la guerre illyrique la légion faisait part d'*exercitus Illiricus* et séjournait aussi à la frontière d'Iulie et d'Illyrie. L'Illyrie étant divisé en Pannonie et Dalmatie, la légion reste dans le camp en Pannonie, à *Emona*. Après la mort d'Auguste elle part à *Carnuntum* et prend part dans les opérations militaires à l'Est.

Probablement *L. Valerius Verecundus* a fait le service militaire à *Emona* car il fut le descendant des premiers immigrés du Nord de l'Italie, venus après les expéditions d'Octavien contre les Japodes.

Dans l'inscription on lit que *L. Valerius Verecundus* fut *domo Sisciá*, là où on met généralement l'appartenance à une *tribus* romaine. On suppose que la raison puisse être le fait que Siscia ne fut devenu la colonie par la déduction des vétérans de la *classis praetoria Ravennatis*, exécuté par Vespasien, qu'en 71. an après J. Ch. par conséquent, le monument on peut dater dans la moitié du premier siècle après J. -C.

On considère que le domicile n'est pas mentionné par hasard, car les vieux auteurs identifiaient Topusko avec la station *Ad Fines*, éloigné de *Siscia* une vingtaine de milles romaines. Les archéologues récents situent *Ad Fines* à une dizaine de kilomètres au Nord du Topusko. Ainsi ils déplacent la frontière entre les deux provinces.

On suppose que le fait que *L. Valerius Verecundus* fut *domo Sisciá* est mentionné pour accentuer qu'un Pannonique fut enterré au-delà de la Pannonie.

Rukopis primljen 18. II. 1988.

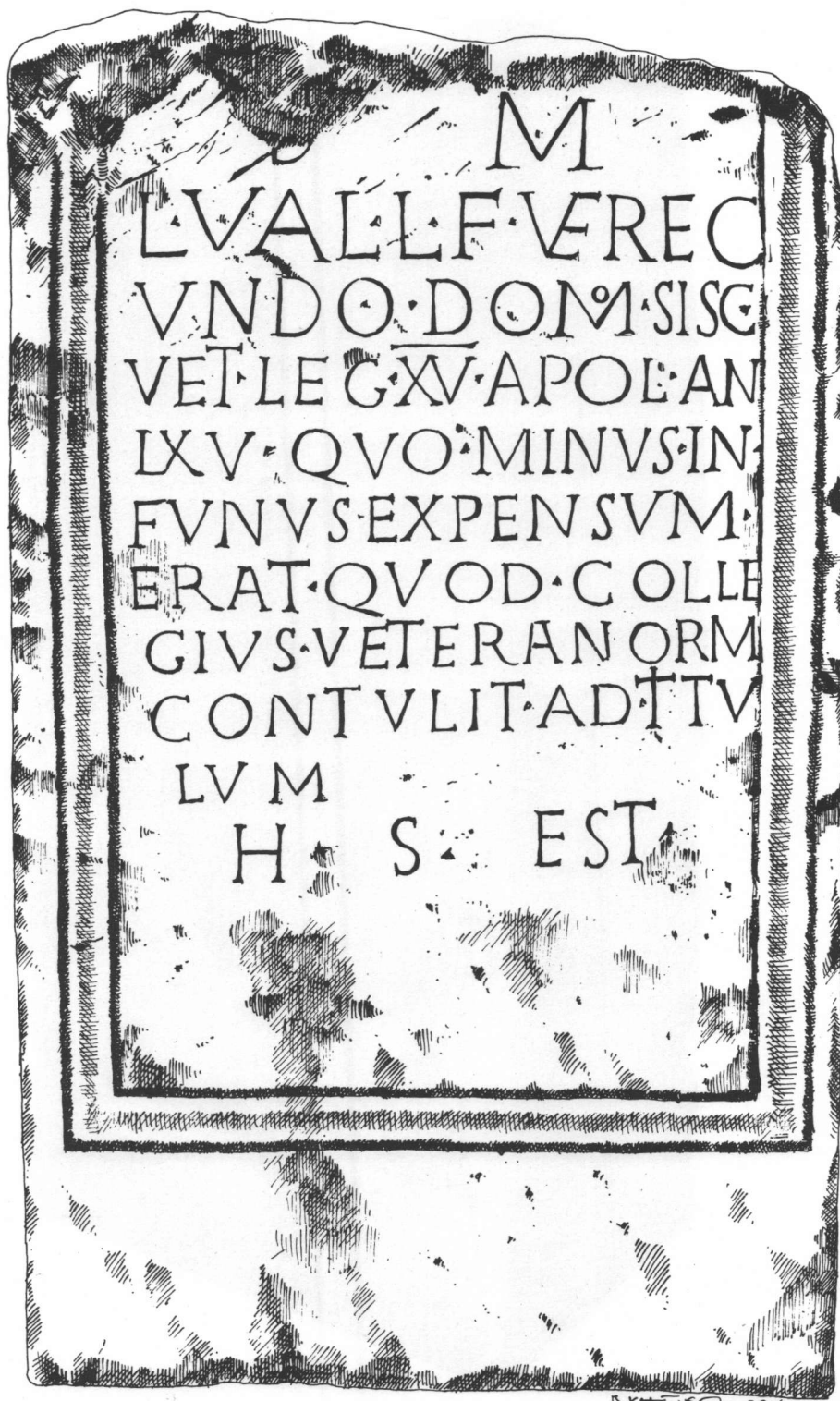

Tabla 1

Tabla 2